

Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısımın İbâzi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ*

Atıf / ©- Ateş, O. (2009). Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısımın İbâzi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2), 97-112.

Özet- Sâlim b. Zekvân'ın Sîre adlı eseri İbâziler tarafından önemsenen bir kaynaktır. İbâzîler'e ait elimize ulaşan ilk kaynak olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Bu makalede Sîre'nin Hz. Osman ile ilgili bölümünü esas alarak Hz. Osman döneminin siyasî olaylarına İbâzîler'in nasıl baktıklarını anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler- Salim b. Zekvân, sire, Hz. Osman, İbâziyye.

A- Sâlim b. Zekvân'ın Hayatı ve Sîre

Erken dönem muhalif lider/yazarları hakkında sınırlı bir bilgiye sahip olmamız nedeniyle ne yazık ki Sâlim b. Zekvân da dahil olmak üzere İbâziyye'nin ilk teşekkülünde rol alan diğer şahsiyetlerin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.¹ Mesela fırka adını

* Dicle Üni. İlahiyat Fakültesi.

¹ Dercinî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saïd, *Kitâbu Tabakâti'l-Meşâyih bi'l-Mağrib*, Beyrut 1974, II, bkz. s.201- 291.

Abdullah b. İbâz'dan almış olmasına rağmen² Abdullah b. İbâz'ın nerede doğduğu ve nerede öldüğü belli değildir. Devrinin halifesi Abdulmelik b. Mervân ile yapmış olduğu mektuplaşmalar³ olmasaydı Abdullah b. İbâz ismini muhtemelen bilmiyor olacaktık. Sâlim'in tabiundan olduğu, 717-719/99-101 yıllarında yaşadığı, Uman'ın "Tüvâm" veya "Tevâm" mıntikasında doğduğu söylenmektedir. Sâlim b. Zekvân hakkında en çok bilinen husus, Ömer b. Abdulazîz'e giden: Ca'fer b. es-Simâk, Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn el-Kanber, Hıtat b. Kâtip, Habbâb b. Kelîb, Ebû Süfyân Kanber el-Basrî ve kendisinden müteşekkil altı kişilik Ehlu Da've ve'l-İstikâme içerisinde yer almasıdır.⁴ İbâzî kaynaklarda Sâlim b. Zekvan'ın Umanlı Amir b. Sa'sa oğullarından olduğu ve Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî'nin⁵ çağdaşı olduğu belirtilmektedir. Ebû Ubeyde'nin şeyhleri⁶ ve talebeleri⁷ arasında ismi geçmemektedir. Sâlim b. Zekvân ile birlikte Ömer b. Abdülazîz'e giden altı kişiden birisi olan Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn el-Kanber Ebû Ubeyde'nin Hicâzlı talebeleri arasında

-
- ² Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, (nşr. Muhammed Zahid b. el-Hasan el- Kevserî), Kahire 1948, s. 61.
- ³ A'veşt, Bekîr b. Saîd, *Ezvâu İslâmiyye Ale'l- Meâlimi'l-İbâziyye*, Oman, trz, s.12; el-Mahrîmî, Zekerîyya b. Halîfe, *es- Sırâ'u'l- Ebedî*, Uman, 2006, s. 306-312; Eттаfeyyîş, Muhammed b. Yusuf, *el-Fark*, "Önsöz" Ahmed b. Suud es-Siyâbî, s. 10.
- ⁴ Dercînî, *Kitâbu Tabakât*, II, s. 232.
- ⁵ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme aslında Temîm kabilesinden değildir. Ancak Urve b. Udeyye et-Temîmî'nin mevlası olduğundan Temîm kabilesine nispet edilmiştir. Haricîlik özellikle Temîm kabilesine nispet edildiğinden bu ayrıntıyı önemli bulmaktayız. Bkz: er-Raşîdî, Mübarek b. Abdullah b. Hâmid, *Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*, Maskat 1992, s. 25.
- ⁶ Ebû Ubeyde'nin Hocaları: Abdullah b. Abbas (68 / 687), el-Berâe b. Âzib (72 /691), Abdullah b. Zübeyr (73 /692), Ebû Said el – Hudrî (74 / 693), Câbir b. Semure (74 /693), Râfî' b. Hadîc (74 /693), Abdullah b. Ömer (74 /693), es-Sâib b. Yezîd (92 / 710), Enes b. Malik (93 / 711), Sahhâr b. Abbâs el-Abdî (100 /718), Ca'fer b. Es- Simak el-Abdî (Tabiun) (102 / 720), Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd (Tabiun) (93 / 711), Dercînî, *et-Tâbâkât*, Beyrut trs., c. II, s. 238-269.
- ⁷ Ebû Ubeyde'nin talebeleri: Irak: Ebû Gassan b. Muhallid b. el-Umred el-Gassanî el-İrakî (H. II/VII. asır), Abdulmelik b. Tavîl (Meclis-i Âmm'ın ilk mesulü) (H. II/VII. asır), Ebû Said Abdullah b. Abdulaziz (Ebu Ganim el Horasânî kendisinden çok haber nakletmiştir.) (H. II/VII. asır); Hicaz: Muhammed b. Seleme el-Medenî, (H. II/VII. asır), Ebû Sufyan Mahbûb b. Er-Rahil b. Hubeyre el-Kureyşî el Mekkî, (H. II/VII. asır), *Ebû'l-Hur Ali b. El-Huseyn*, (H. II/VII. asır); Uman: Rebî' b. Habîb (175/791), Belc b. Ukbe el-Ferahidî (Hicri 100-150 arasında), Ebû'l Hamza el-Muhtâr b. Avf el-Ezdî, (H. II/VII. asır), Cürendî b. Mesud (143/750), Şebib b. Atiye, (H. II/VII. asır), el-Fadîl b. Cündüb, (H. II/VII. asır), Dercînî, *Tabâkât*, II, s. 238-269.

zikredilmektedir.⁸ Dercinî (ö. 670) *Tabakat*'ında Sâlim b. Zekvân'dan "Sâlim b. Hilâlî" olarak bahseder ve hicri birinci asrın sonlarında yaşadığını belirtir.⁹ Kutlu, Libyalı yazar en-Nâmî'nin¹⁰ Câbir b. Zeyd'e ait *Risaleler* koleksiyonu içerisinde Sâlim'e yazılmış bir risaleden bahsetmesi sebebiyle Sâlim b. Zekvân'ın Câbir b. Zeyd'in çağdaşı oluşunu daha tutarlı görür.¹¹ Sâlim'in *Sîresinde* (70/689) yılından sonraki Hâricîlikle ilgili olaylara yer verilmemesi, Mürcie'nin ilk teşekkülü hakkında bilgi olmaması ve konuyla ilgilenen bazı batılı araştırmacıların da kendisi gibi düşünüyor olması Kutlu'nun görüşlerini destekler mahiyettedir.¹² Son tahlilde Cabir b. Zeyd ve halefi Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîm'e çağdaştırlar. Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn el-Kanber Ebû Ubeyde'nin talebesidir. Sonuç olarak aynı dönemde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Sâlim b. Zekvân'ın Ehl-u Da've Ve'l-İstikâme'yi temsil etmek üzere Ömer b. Abdülazîz'e giden altı kişilik grup içerisinde yer alması ve yazmış olduğu *Sîre* adlı eseri Sâlim b. Zekvân'ın İbâziyye içinde diplomatik ve entelektüel bakımdan temayüz etmiş bir şahsiyet olduğuna işaret etmektedir.¹³

⁸ Dercinî, *Tabâkât*, c. II, s. 238–269.

⁹ Dercinî, *Tabâkât*, c. II, s. 232.

¹⁰ en-Nâmî, A.K. *Dırâsât anî'l-İbâziyye*, s.161.

¹¹ Kutlu, Sönmez, "Sâlim b. Zekvan'ın "Sîre" Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV, Ankara, 1996, s. 467–475.

¹² Ziyâne b. Halfân el-Hârisiyye tarafından kaleme alınan *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisi'l-Fikri'l-İbâzi* adlı kitabın ekinde Câbir b. Zeyd tarafından Salim b. Zekvân'a gönderilen bir mektup vardır. Yaklaşık iki sayfalık mektubun baş kısımları Allah'a hamd Hz. Peygamber'e salâvat ve nasihatlerle doludur. Son kısımda Zekvân tarafından kendisine sorulan üç sorunun cevabı verilmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Sâlim bir mektup maharetiyle bu soruları kendisine sormuştur. Zira soruları cevaplamaya başlarken "Senin söylediklerine gelince..." ifadesini kullanmaktadır. el-Hârisiyye, Ziyâne b. Halfân, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisi'l-Fikri'l-İbâzi*, Uman trs. s. 236.

¹³ Sâlim b. Zekvan'ın içerisinde bulunduğu beş kişilik heyetin Ömer b. Abdülazîz ile yürütmüş oldukları diplomasi (*Mu'cemu A'lâmi'l İbâdiyye*, II, s. 167) İbâzîler tarafından bir hayli önemsenmiş ve heyetin talepleri Hâricî İbâzî ayırımında İbâziyye'nin Havâric'den olmadığına delil olarak kullanılmıştır. Çünkü İbâzî kaynaklara göre Sâlim ve arkadaşları Ömer b. Abdülazîz'den iki şey talep etmişlerdir: 1- Adaletle hükmetmesi, 2- Minberlerin ehl-i beyte lanet okunan yerler olmaktan çıkarılması. İbâzîler heyetin bu istemini temel alarak kendilerine Hâricîlik isnadının bir haksızlık ve iftira olduğunu ileri sürerler. Çünkü Hz. Ali'yi tekfir eden bir fırkanın "minberlerin ehl-i beyte lanet okunan yerler olmaktan çıkarılmasını istemesini" mantıksız ve anlamsız bulurlar. Nâsır, Muhammed Salih, *Menhecü'd-Da've*, Maskat 2002, s. 72–125.

Câbir b. Zeyd tarafından telif edilen *Divân*¹⁴ ve Abdullah b. İbâd'ın *Risaleler*'i ile birlikte Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'si ilk İbâzî telifat arasında yer almaktadır. *Sîre*'nin ne zaman yazıldığı ve ne zaman çoğaltıldığı bilinmemektedir. İbn Nedim ilk İbâzîler tarafından telif edilen kaynaklar arasında Sâlim'in *Sîre*'sini zikretmez.¹⁵ İlk defa *Beyânü'ş-Şer'* sahibi el-Kindî ondan bazı ibareler nakletmiştir.¹⁶ Fakat *Sîre*'nin tamamını ilk defa Dr. Muhammed Sâlih Nâsır *Menhecû'd-Da've İnde'l-İbâziye* adlı eserinin ekleri¹⁷ arasında neşretmiştir.¹⁸ Batılı araştırmacılar da esere yoğun ilgi göstermektedirler.¹⁹

İbâziler *Sîre*'yi Ehl-u Da've ve'l-İstikâme'nin siyasi prensiplerinin anlatıldığı bir eser olarak kabul etmektedirler.²⁰ Yaklaşık kırk beş sayfadan müteşekkil *Sîre*'de yer alan konuları genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Müellif eserinin on altı sayfasını Hz. Peygamber'e ayırmıştır. Akabinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den övgüyle bahsetmiştir. Sonrasında Hz. Osman dönemini derinliğine tetkik etmiştir; Hz. Osman'ın siyasi icraatlarını Kur'an ve sünnete uygunluk bağlamında yeterli görmediğinden olacak ki takvayı tavsiye ederek Kur'an-ı Kerim'e ve Sünnet'e göre amel etmenin önemi üzerinde durmuştur. Başlıkları itibarıyla ise şu şekilde hülasa edilebilir: Hz. Peygamber (as) ve ashabının *Sîreti*, Ebû Bekir'in *Sîreti*, Hz. Ömer'in *Sîreti*, Hz. Osman'ın *Sîreti*, Ali b. Ebî Talib'in *Sîreti*, Cemel, Sıffin ve Nehrevân

¹⁴ İbâdiler'in Câbir b. Zeyd'e nispet ettikleri *Divân* adlı eser değişik isimler halinde parça parça kendileri tarafından basılmaktadır. Mesela Câbir b. Zeyd, *Cevâbât Câbir b. Zeyd*. (Mürettip, Said b. Halef el-Harûsî, Oman 1992; Câbir b. Zeyd, *Fikhu Câbir b. Zeyd*, (Mürettip Yahya Bekûş) Beyrût trs.; Câbir b. Zeyd, *Resâil Cabir b. Zeyd*, Barûnî matbaası, trs.

¹⁵ İbnü'n- Nedîm, *el-Fihrist*, s. 228.

¹⁶ el-Kindî, *Beyânü'ş-Şer'*, Uman 1984, II, s. 189.

¹⁷ Eserin ekler kısmında *Sîre* dışında, "İmam Ali b. Ebî Tâlib'in Abdullah b. Abbâs'a yazdığı mektub"; "Abdullah b. Abbas'ın İmam Ali b. Ebu Tâlib'e Cevab'ı"; "Abdullah b. İbâd'ın Abdulmelik b. Mervân'a Mektubu"; "Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'nin Magrib Davetçilerine Mektubu" yer almaktadır. Bkz. s. 311-387.

¹⁸ Nasır, Muhammed, *Menhecû'd- Da'veti İnde'l-İbâziye*, s. 340- 385.

¹⁹ Salim İbn Dhakwan, *The Epistle of Salim İbn Dhakwan*; Patricia Crone; Fritz Zimmermann; Oxford University, 2000; Salim İbn Dhakwan, *Review The Epistle of Salim İbn Dhakwan*, (by Christopher Melchert; P. Crone; F W Zimmermann), Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 2002, vol. 65, no. 3, p. 578-579; *The Epistle of Salim İbn Dhakwan*; Salim İbn Dhakwan, (by. W Madelung), Journal of Islamic Studies, 14, no. 1 (2003): 72-74; Oxford University.

²⁰ *Mu'cemu A'lâmi'l İbâziyye*, (Komisyon), II, s. 167.

olayları, Havâric'in bidatları, Sâlim b. Zekvân ve Ashâbının Havâric'in (Ezarika'nın) bidatlarına karşı tutumu, İrcâ fikrinin zuhuru.²¹

B- Hz. Osman İle İlgili Kısmın Değerlendirilmesi

1- Siyasi Yaklaşımlar: Sâlim b. Zekvân, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Müslümanların müşaveresi sonucu iş başına geldiklerini ve Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti üzere amel ettiklerini ifade eder.²² Daha sonraki bölümlerde Hz. Osman ve Hz. Ali'nin icraatlarını değerlendirirken son iki halifenin icraatlarını öncelikle kitap ve sünnete uygunluğu yanında ilk iki halifenin icraatlarına uygunluk yönünden de bir değerlendirmeye tabi tutar. İlk iki halifenin ardından Hz. Osman'ın "Müslümanların istişaresi ile iş başına geldiğini ve başlangıçta (hilafetin ilk altı yılında) Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti üzere amel ettiğini söyler."²³ Üçüncü halifenin katlinden sonra iş başına getirilen Hz. Ali'ye Allah'ın kitabına, Hz. Peygamberin sünnetine ve ilk iki halifenin icraatlarına uymak şartı ile biat edildiğini ifade ederken Hz. Ali'den önceki halife olan Hz. Osman'ın icraatlarını Hz. Ali için bir ölçü olarak zikretmez. İlk dört halifenin imametleri hakkında söylediklerinden aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür:

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki siyasi meselelerden birisi de hilafete geliş biçimidir.²⁴ Bu hususta başlıca iki yaklaşımın olduğu bilinmektedir. *Sîre* tetkik edildiğinde ilk dört halifenin halife seçilme şekliyle ilgili bir tartışma başlatmadığı görülür. Nebevî atama ile değil ümmetin biat etmesi sonucu imam olduklarını belirtmesi ve bu konuda bir tartışmaya girmemesi İbâziler'in "Nebi tarafından herhangi birisinin imam olarak tayin edilmiş olduğuna dair bir hüküm yoktur" şeklindeki Ehl-i Sünnet'in görüşü²⁵ ile uyum içinde olduklarını göstermektedir.

²¹ İrcâ ile ilgili kısım Sönmez Kutlu tarafından bir makaleye dönüştürülmüştür. Bkz. "Sâlim b. Zekvân'ın 'Sîre' Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV, s. 467– 475.

²² Zekvân, *Sîre*, s. 356.

²³ Zekvân, *Sîre*, s. 357.

²⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s. 455- 467.

²⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 211.

Sâlim b. Zekvân'ın ilk dört halifenin seçimi esnasında Şia'nın imametle ilgili ileri sürdüğü görüşlere²⁶ dair herhangi bir tartışma açmamasından hareketle o gün itibarı ile ıstılahî anlamda teşeyyü fikrinin oluşmadığı söyleyenebilir. Zira dinî, siyasî ve ictimâî hayat açısından çok önemli olan Nebevî atamanın tezahürlerinin sosyal hayata yansımaması düşünülemez.²⁷ Bu durum teşeyyü fikrinin Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte veya Hz. Peygamber hayatta iken ortaya çıktığını ve Havâric'e takaddüm ettiğini söyleyen görüşlerin²⁸ zayıflığına da işaret eder.²⁹ Sâlim, Hz. Ali ile ilgili olarak kitap ve sünnete uymak şartı ile kendisine bey'at edildiğini ifade eder ki bu ifade Hz. Ali'nin nebevî atama iddialarını ortadan kaldırmaktadır.³⁰

İmamet ile ilgili tartışma konularından birisi de halifelerin fazilet sıralamasıdır.³¹ Bilindiği gibi Şia ve Bağdat Mutezilesi müstesna tutulursa fazilet sıralaması hilafet sıralaması ile uyumludur. Buna göre sahabe'nin en faziletlisi Ebu Bekir'dir. Salim b. Zekvan'ın *Sîre*'sinde bu konuda herhangi bir tartışma başlatmamıştır. Bu konuda Sâlim b. Zekvân'ın meseleyi ele alış biçimi doğrudan ifade etmemek kaydıyla ilk dört halifenin fazileti hilafet sırasına göredir. Bilindiği üzere Şia'nın genel karakteristiği imametle ilgili görüşleri üzerine kuruludur. Şia'nın genel kabulüne göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in diğer sahabesine takdim edilir ve Hz. Ali'nin imameti nas ve tayinle belirlenmiştir.³² Bu fikirler için eserin kaleme alındığı dönemin erken bir tarih olması muhtemeldir.

Sâlim b. Zekvân Havâric'e ve bu bağlamda Hâricî fırkalara imametle ilgili isnat edilen görüşler arasında yer alan "Hilafetin Kureyşliliğine karşı çıkma" anlamında Halifelerin Kureyş'den olma(ma)sını sorun yapmaz. Bununla ilgili bir tartışma da başlatmaz. Aslında İbâzî kaynaklar tetkik edildiğinde, onların da bu görüşe karşı çıkmadıkları tespit

²⁶ el-Kummî, *Risaletu'l-İtikadâtî'l-İmamiyye*, (Çev. E. Ruhi Fıçlalı), Ankara 1978, 104; Kuleynî, *el-Usul mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, I, s. 286; Goldziher, *el-Akîde ve's-Şerîa*, Ar. Çev. M. Y. Mûsâ – A. Abdulhak – A.A. Abdulkadir, Kahire 1946, s. 181.

²⁷ Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 26.

²⁸ Koçyiğit, Talat, "Mevzu Hadislerin Zuhuru", *AÜİFD*. XV, s. 62-63.

²⁹ el-Kummî, *Risaletu'l-İtikadâtî'l-İmamiyye*, s. 104; Kuleynî, *el-Usul*, I, s. 286; Goldziher, *el-Akîde*, s. 181.

³⁰ Kuleynî, *el-Usul*, I, s. 286.

³¹ Eş'arî, *Makâlât*, s. 455.

³² el-Kummî, *Risaletu'l-İtikadâtî'l-İmamiyye*, s. 104; Kuleynî, *el-Usul*, I, s. 286; Goldziher, *el-Akîde*, s. 181.

edilebilmektedir. İbâziler'e göre ehil olmak kaydıyla Kureyş'den birisi de halife olabilir. Onların itirazı imametın sadece Kureyş'e tahsisidir. Zira Kureyş'e mensubiyeti imamet için bir engel olarak görselerdi, tahkim sonrası Hz. Ali'ye "yaptığın hatadan dolayı tövbe et sana yeniden bey'at edelim" demezlerdi.³³ Bilindiği üzere Benî Haşim, müminler nazarında gerek mazisi gerekse Hz. Peygamberin o kabileden olması sebebiyle özel bir değere sahipti. Bu değerın dini bir temele dayalı olduğu katıyetle söylenemez. Çünkü dinde değere konu olacak şey nesep değil kamu için sağlanan faydadır. Buradaki değer gelenek, örf ve toplumsal kabulün cemiyet ve fert üzerindeki bir tezahürü anlamında psikolojiktir, teolojik değildir.

Benî Haşim Hz. Peygamber'e yakınlığını bir avantaj olarak görüyordu. Emevîler ise İslâm'dan önce Mekke'nin siyaset ve ticaretine hâkim olduklarından bu siyasi birikimi kullanarak Mekke'nin yönetimini yeniden ele geçirmek istiyorlardı. Siyasi arenada karşı karşıya olan Beni Haşim'in yakınlık nazariyesi ile Beni Ümeyye'nin siyasi potansiyeli idi. Müslümanlar siyasi manada Kureyş'in iki kabilesine mecbur kalmıştı. Çünkü gerek geleneksel Arap siyasi pratiği gerekse peygambere yakınlık anlayışı, her ikisi de Kureyş'i netice veriyordu. Bu mecburiyetin meydana getirdiği siyasi sıkışıklığa /çözüksüzlüğe ilk defa Muhakkime karşı çıktı. Ümmeti yönetme yetkisinin tamamı ile Kureyş'e ait bir hak olarak telakki edilmesi sonuçta aksaklıkların da onlara fatura edilmesini gerekli kıldı. Yönetimle alakalı hakları Kureyş'e has kılip sonra da onları aksaklıklardan beri tutmak, suçluyu hep başka yerde aramak sağlıklı olmasa gerekir. Wellhausen'ın da işaret ettiği gibi siyasi ve ekonomik dengeler bozulduğunda hak-hukuk mücadelesi için yola dökülen Muhakkime karşılarında Kureyş'i buldu. İleri sürdükleri dini-siyasi fikirlerle de Kureyş'i aşmaya çalıştılar.³⁴

İbâzî olmayan kaynakların Muhakkime'ye isnat ettikleri siyasî fikirlerden birisi de "emirlik olmasa da olur" görüşüdür. Oysa Salim b. Zekvân ne ilk dört halife ile ilgili açıklamaların yapıldığı bölümde ne de Sîre'nin başka bir yerinde imametın gereksizliğini ifade eden herhangi bir görüş beyan etmez. Gerek ilk iki halife hakkında söylenenler gerekse Hz. Osman'ın iş başına gelişi hakkında söylenenler dikkate alındığında İbâzî bilgin Sâlim b. Zekvân imametın gereksizliği anlamında herhangi bir görüş beyan etmez. Harûra da toplanan selefleri ilk olarak başlarına bir imam seçerek siyasi örgütlenmeyi hemen başlatmışlardır. Hatta İbâzîler'in ve diğer Muhakkime fırkalarının devlet kurma hayalleri ve

³³ İbn Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 173.

³⁴ Julius Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İştlan, Ankara 1989, s. 8.

gayretleri dikkate alındığında devletsizliğin Ehl-i Da've ve'l-İstikâme'yi tanımlayan mümeyyiz bir görüş olmadığı anlaşılacaktır.

Muhakkime'nin ve ona bağlı olarak İbâziye'nin, dinî sebeplerden ziyade bir kabilenin yöneticiliğini merkeze alarak onu muhafaza etmeye çalışan hiyerarşik yapıya karşı imtiyazsız ve siyasî-ekonomik açıdan sıkıntılı toplulukların geliştirdiği radikal ve eşitlikçi bir ayaklanmanın siyasî sonuçları olarak değerlendirilebilir. Muhafazakâr yapıya karşı olmaları şöyle açıklanabilir; Muhakkime-i Üla'nın teşekkülüyle birlikte bu hareket içerisinde yer alan kimseler, hilafetin Kureşîliğine karşı çıkarak onu temsil ve muhafaza eden merkezî iktidarlara karşı muhalefet etmişlerdir. Eşitlikçi olmaları ise imamet anlayışlarında açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Çünkü gerek Muhakkime gerekse İbâzîler devleti yönetme hakkının Kureş'in iki kabilesinin inhisarında olmadığını ve ehil olmak kaydıyla her Müslüman'ın bu görevde hak sahibi olabileceğini savunurlar.

Sâlim, Hz. Osman'ın ilk dönemi hakkında "O başlangıçta kitap ve sünnet üzere amel etti"³⁵ demekle yetinir. Kitaba ve sünnete uygun gördüğü ilk dönemi iki satırla geçiştirir. Problemsiz geçen ilk dönemi geçiştiren ama sıkıntılarla dolu ikinci altı yıllık dönemi ise teferruatıyla anlatan bir üslup tercih etmiştir. İbâzîler'in Hz. Osman'a yönelik eleştirileri onun Kureş'e mensup olmasından veya seçilme biçiminden kaynaklanmaz. İleride belirtileceği gibi Salim b. Zekvân, daha çok Hz. Osman'ın Kur'an'a, Sünnet'e ve adalete aykırı bulunduğu icraatlarını tenkit konusu yapar. Bağdadî de icraatlarında adil olmak, güvenilir hakim ve valiler atamak, zulme uğrayanları zalimlerin elinden kurtarmak gibi nitelikleri adil imamın yükümlülükleri arasında sayar.³⁶ Şehristânî ise Hz. Osman dönemi ile ilgili açık bir şekilde Sâlim'in söylediklerine benzer şikâyetlerden bahseder. Hz. Osman döneminde hazinenin dolduğunu ve kendilerine cömert davrandığı akrabalarına onun felaketine ön ayak olduklarını ifade eder. Hakem b. Ümeyye'yi Medine'ye getirmesi, Ebû Zer'in Rebeze'ye sürülmesi, kızını Mervan b. hakemle evlendirmesi, İfrikiye ganimetlerini ona teslim etmesi ve kanı Nebi tarafından helal görülen Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i barındırması şikâyetler arasında yer alır.³⁷ Bu tutumun arkasında yatan etkenler muhtemelen onların sosyal değişime yeterince ayak uyduramamaları ile izah edilebilir. Dolayısı ile bu gibi kimseler İslam tarihinin belli bir kesiti ile özdeşleşmişlerdi. Sosyal hayatın gelişimini içlerine sindiremiyorlar ve yaşam

³⁵ Zekvân, *Sîre*, s. 357.

³⁶ Bağdadî, *el-Fark*, s. 210.

³⁷ Taberî, *Tarih*, c.IV, s. 253.

biçiminin gelişmelere bağlı olarak değişmesini kabullenemiyorlardı. Bu bağlamda gördükleri farklılıkları dinden sapma olarak değerlendiriyorlardı. Mesela Ebû Zer gibi kimseler kendi takva anlayışlarına göre bir sosyal yapıyı din olarak telakki ettiklerinden başkalarının, mesela halifenin fetvaya uygun icraatlarını dinden sapma olarak görüyorlardı. Muhakkime'nin halefi olması sebebiyle Ehl-i Da've'den Hz. Osman dönemine tümünden sıcak bakması zaten beklenmemelidir.³⁸ Burada dikkat çeken bir diğer husus müellif, Hz. Osman döneminde oluşan aksaklıkları dış sebepler üzerine yıkma kolaycılığına gitmemiştir. Genelde insanlar gerek kendilerine gerekse sevdiklerine ait başarısızlıkları dış sebeplere fatura etme eğilimi gösterirler. Hz. Peygamber'in kardeşlik üzere tesis etmiş olduğu yapı dâhili ve harici gelişmelerle sarsılınca Müslümanları tümüyle masumlaştıran ama suçluyu dışarıda arayan yorumların ortaya çıkışı bilinen bir husustur.³⁹ Sâlim b. Zekvân'ın ifadelerinde bu tarz bir yaklaşım söz konusu değildir. Sağlam temeller üzerine kurulu sosyal bir yapının bozulmasında belli nispette dış sebepler veya düşmanlar etkili olmuş olabilir. Ancak bir problemin harici sebeplerini öne çıkaran dâhili sebeplere kör kalan bir anlayışın problemleri anlaması ve çözüm üretmesi imkânsızdır.

2- Ekonomik Karakterli Şikâyetler

Devlet hazinesinin Emevîler'in inisiyatifine/öncelikli kullanımına geçmesiyle birlikte Hz. Osman'ın yakınlarına kendi mülkünden diğer vatandaşları kısındıracak şekilde servetler bahşetmesi halkın şikâyet etmesine sebebiyet verdi. Bu şikâyetler sadece İbâzî kaynaklara değil diğer kaynaklara da yansımıştır.⁴⁰ Sâlim b. Zekvân'a göre başlangıçta Kitap ve sünnet üzere amel eden Hz. Osman daha sonra haddini aştı, dünyaya meyletti, sünneti değiştirdi ve bidatler ihdas etti.⁴¹ Sâlim, Hz. Osman'ın devlet malını dönüşümlü olarak kendi akrabaları arasında dolaştırdığını söyleyerek, İfrikiyye arazisinin gelirinin beşte birini Mervân'a;⁴² Bahreyn sadakasını/gelirini el-Hâris b. el-Hakem'e;⁴³ Kulb sadakasını Velid b.

³⁸ Berrâdî, Ebu'l- Fazl Ebu'l-Kasım b. İbrâhîm ed- Demmerî, *Cevâhirü'l-Münteka fi İtmâmi Mâ Ahlâ bihi-Kitâbu't-Tabakât*, Kahire 1302, s. 156.

³⁹ Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmi Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 12.

⁴⁰ İfrikiyye gelirinin humusunun İbn Ebi Serh'e verilmesi, Taberî, IV, s. 253. Medine çarşısının gelirinin Mervan'ın kardeşi Haris'e verilmesi, damadı Abdullah b Halit'e dört yüz dirhem verilmesi Yakubi, *Tarih*, II, s. 168. Mervan'a Fedek arazisinin tahsis edilmesi Taha Hüseyin, *Fitne*, I, s. 109.

⁴¹ Zekvân, *Sîre*, s. 357.

⁴² Zekvân, *Sîre*, s. 357.

Ukbe'ye; üç bin dirhem Hakem'e verdiğini⁴⁴ ve bütün bunları yapmakla Allah'ın hükümlerini çiğnediğini ileri sürer.⁴⁵ Bu konuda Hz. Ömer ile Hz. Osman arasında mukayese yaparak Ömer'in daha adaletli olduğunu ileri sürer. Ömer'in Allah'ın rızasını ve ahiret yurdunu kazanmak kastıyla akrabalarına kendi haklarını verdiğini, Müslümanların haklarını almaktan onları men ettiğini; Osman'ın ise dünyada kâr elde etmek amacıyla kendi akrabalarına kendi hisselerini ve Müslümanların hisselerini yakınlarına verdiğini ileri sürer. Böyle yapmakla da Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler gibi hükmettiğini iddia eder.⁴⁶

Hz. Ebû Bekir döneminde baş gösteren irtidat olaylarından başlamak üzere merkezi hükümete/Medine'ye karşı yapılan isyanlar incelendiğinde ekonomik karakterli şikâyetlerin başat ve hadiseleri biçimlediği görülecektir. İrtidat edenler Hz. Ebu Bekir'e "*Namazı kılarız ama zekâtı vermeyiz*" demişlerdir.⁴⁷ Cemel savaşında Hz. Ali galip gelince "*kanları helal olan kimselerin malları neden helal olmasın*"⁴⁸ diyerek Hz. Ali'yi sıkıştırmışlardır. Daha sonraki süreçte Muhakkime'nin içerisinde çıktığı düşünülen isyancılar Basra, Küfe ve Mısır'dan hareket ederek Medine yakınlarına kadar geldiklerinde halife adına Hz. Ali onları karşılayarak şikâyetlerini dinledi. İsyancıların şikâyetlerinin genel mahiyeti yine ekonomik karakterli olmasıydı.⁴⁹ Hz. Ebu Bekir'in halife olmasıyla baş gösteren irtidat olaylarından başlamak üzere Siffin savaşına gelinceye kadar görülen isyanlarda rol alan kimselerin ortak bir orijinden geldikleri ve yeterince sosyalleşmemiş veya İslam'ın yüce değerlerini kavrayamamış bedeviler oldukları tümüyle ispatlanamasa da; bu kimselerin devletin ekonomik alandaki icraatları ile çok ilgili olduklarını ve ekonomik menfaatleri ciddi şekilde

⁴³ Zekvân, *Sîre*, s. 357.

⁴⁴ Zekvân, *Sîre*, s. 357.

⁴⁵ Zekvân, *Sîre*, s. 357-358.

⁴⁶ Zekvan, *Sîre*, s. 358.

⁴⁷ Naşîü'l-Ekber, *Mesailü'l-İmame*, s. 14-20; Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, (çev. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 4.

⁴⁸ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VII, s. 342. Yine Küfe dönüşü Hz. Ali'den ayrılarak Harura'ya yerleşen yaklaşık on iki bin Haricîye Hz. Ali; benden niçin intikam almak istiyorsunuz diye sorduğunda şu cevabı aldı; Cemel günü senin saflarında savaştık. Cemel ashabı yenilgiye uğradığında, sen bize yalnızca onların askerlerinin üzerinde bulduğumuz malları almamıza izin verdin. Onların kadınlarını ve çocuklarını almamızı yasakladın. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 78.

⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, VII, s. 282.

önemsediklerini görmekteyiz. Halifenin diğer icraatları hakkında şikâyetleri olmakla beraber kılıçları kınından çıkartan asıl sebep ekonomik karakterli şikâyetlerdi denilebilir.

3- Cezaların Uygulanmasında Zaaf

Siyasi bir yapının muhalifleri basit müştekiler olmaktan çıkıp isyancı karaktere büründükleri andan itibaren idarenin tüm icraatlarına dikkat kesilir ve bazen çok basit konuları abartarak veya çarpıtarak isyanlarına gerekçe olarak kullanabilirler. Salim b. Zekvân ekonomik karakterli şikâyetler gibi kendince cezaların icrasındaki halifenin zafiyetini de isyanı haklı kılan gerekçeler olarak takdim eder. Bu hususta aşağıdaki örnekleri sıralar:

Velid b. Ukbe'nin Müslümanların salihlerinden bir adamı öldürdüğünü ama Allah (bir nefse karşılık bir nefis)⁵⁰ buyurmasına rağmen Osman'ın onu öldürmediğini⁵¹ yine Velid'in içki içtiğini ama yakınlığı sebebiyle Hz. Osman'ın ona had cezasını uygulamaktan yüz çevirdiğini söyler. Nisa suresinden bir ayeti de delil getirir: (Ey müminler! Hak üzere durup adaleti yerine getirmeye çalışan hâkimler ve doğru söyleyen şahitler olun. Velew ki şahitliğiniz, nefsinizin yahut ana babanızla yakın akrabalarınızın aleyhinde olsun, ister üzerine şahitlik yapılan kimseler zengin veya fakir bulunsun... Çünkü Allah, ikisine de sizden daha yakındır. Onun için siz, haktan yüz çevirip nefsin arzusuna uymayın. Eğer adalet üzere hüküm vermekten, şahitliğinizde doğru söylemekten dilinizi bükerseniz veya yüz çevirirseniz, şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.)⁵²

Hz Osman'ın Arapların savaş gelirlerine ortak olmalarından korktuğunu ve bu yüzden onları cihattan alıkoyduğunu ifade ederek⁵³ Fetih suresinden bir ayeti Hz. Osman'ın icraatının yanlışlığına delil getirir: (Araplardan muhalif olanlara (Hudeybiye seferinden geri kalanlara) de ki: - Siz yakında çok kuvvetli olan cengâver bir kavimle harp için çağrılacaksınız. Onlarla savaşacaksınız yahut Müslüman olurlar (da kurtulurlar.) Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Şayet bundan önce yaptığınız gibi, cihattan dönerseniz, sizi acıklı bir azap ile cezalandırır.)⁵⁴

⁵⁰ el-Maide, (V), 45.

⁵¹ Zekvân, Sîre, s. 358.

⁵² Nisa, (IV), 135.

⁵³ Zekvan, Sîre, s. 359.

⁵⁴ Fetih, (XXXVIII), 16.

Hız. Osman'ın vali atamalarında haksızlık yaptığını ve ashâb-ı Resûlden fukahayı görevden alarak yerine yakınlarından sefih kimseleri atadığını söyler.⁵⁵ Yapılanın yanlışlığına Kur'an'dan şu ayetleri delil getirir: (Ey Davut! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hüküm ver ve keyfe tabi olma ki, bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Muhakkak ki Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unuttuklarından, kendilerine çok şiddetli bir azap vardır.)⁵⁶ Yine Allah buyurdu ki: (Hâlbuki Allah'tan delil olmaksızın yalnız kendi nefis arzuları peşinde gidenlerden daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.)⁵⁷

Ebu Zer'i, Âmir b. Abdullah'ı, Abdullah b. Mesûd'u, Huzeyfe b. el-Yemân'ı ve Zeyd b. Sûhân gibi bir taifeyi haksız yere yurtlarından çıkardığını, Ammâr b. Yasir'i dövmek sureti ile karnını fıtık yaptığını dile getirir.⁵⁸ Bu icraatların yanlışlığına Kasas suresini delil getirir.⁵⁹ Hız. Osman'ın aleyhindeki konuşmaları dinlemek için halkın arasına casusları gönderdiğini casuslar bir adamdan bir kelime duyduklarında o sözü hemen ona götürdüklerini iddia eder. Ayrıca Osman'ın halkı Allah'ın feyinden olan haklarından men ettiğini, ellerindeki mallarını zorla aldığını, celde vurmak ve ta'zîr uygulamak sureti ile onları cezalandırdığını ifade eder. Yapılanların yanlışlığına Kur'an'dan şu ayeti delil getirir: (Ey iman edenler! Mallarınızı, aranızda batıl sebeplerle yemeyin. Ancak birbirinizden hoşnut olarak ticaret yolu ile olmak müstesna. Herhangi bir sebeple nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz ki Allah çok merhametlidir.)⁶⁰

Sonuç

Yaşadığı dönem tam olarak bilinmemekle beraber ekser kanaat onun Cabir b. Zeyd'in çağdaşı olduğu ve İbâzi hareket içerisinde entelektüel ve diplomatik bir kimliğe sahip kişiler arasında yer aldığı sanılmaktadır. Salim b. Zekvan'ın yaşadığı dönemle ilgili belirsizlik eseri *Sîre* içinde geçerlidir. Onun ne zaman yazıldığı ve ne zaman çoğaltıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber Mürcie'nin teşekkülünden sonraki bir tarihte yazıldığı kesin gibi

⁵⁵ Zekvan, *Sîre*, s. 359-360

⁵⁶ Sad, (XXXVIII), 26.

⁵⁷ Kasas, (XXVIII), 50.

⁵⁸ Zekvan, *Sîre*, s. 360-361.

⁵⁹ Kasas, 50, 360

⁶⁰ Nisa, (IV), 29.

gözükmektedir. Bu tarih Ezârika'nın h. 64 yılında kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir ederek etrafta terör estirmeye başladığı tarihlerin sonrasına denk düşebilir. Cabir b. Zeyd tarafından yazıldığı söylenen *Cevabât*, Rebi' b. Habîb tarafından yazılan *Sahîh* ile birlikte Cabir b. Zeyd tarafından kaleme alınan *Sîre* ilk ibâzi telifat arasında yer alır.

Sîre tetkik edildiğinde Salim b. Zekvân'ın, ilk dört halifenin nas ve tayinle değil ümmetin bey'atı ile halife olduklarını belirttiği görülür. Hilafet sıralaması hususunda her hangi bir tartışmaya girmemesinden, hilafet sıralamasını aynı zamanda fazilet sıralaması olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Havâric'in mümeyyiz siyasi fikirlerinden birisi olan *hilafetin Kureyşliliğine karşı çıkma* fikri bir problem olarak *Sîre* de tartışılmamıştır. Bu durum hilafete giden yolu Kureyş için kapamak şeklinde değil ehil olmak kaydı ile başkalarına da halife olabilme yolunu açmak istemeleri şeklinde anlaşılmalıdır.

Yine Havâric'in bir diğer mümeyyiz siyasi fikirlerinden birisi olarak zikredilen *imamet olmasa da olur* fikri *Sîre* de yer bulmamıştır. Aksine Hz. Osman ile ilgili şikâyetler zikredilirken icraatlarında adil bir idarenin gerekliliğine vurgu yapan ayetler delil olarak sunulmuştur. Dolayısı ile onlar açısından "imamet olmasa da olur" sözünü "şayet imamlar icraatlarında bu kadar haksızlık yapacaklarsa olmasınlar daha iyi" kabilinden anlamak gerektiğini düşünüyoruz.

İlk iki halifenin icraatlarını kitap ve sünnete uygun bularak onların meşruiyetine halel getirecek bir söz söylemez. Hatta onların icraatlarını sonraki halifeler için bir ölçü olarak zikreder. Bu anlamda Kur'an ve sünnet dışında onlara uygun düşmesi durumunda geleneğe de önem attığı anlaşılmaktadır.

İbâzi hareket içerisinde tekfirci anlayışın yeterince yer bulmadığı söylenebilir. Zira kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmiş olsalardı h. 64 ayrışmasında Ezârika'nın yanında yer almaları gerekirdi. Hz. Osman dönemi incelenirken bu hassasiyetin Salim b. Zekvân tarafından korunduğu söylenebilir. Hz. Osman ve icraatları *Sîre*'de geniş yer bulmuştur. Müellif Hz. Osman'ın icraatlarını dini, siyasi ve ekonomik açıdan sıkı bir eleştiriye tabi tutmuştur. Hz. Osman'ın bazı icraatlarında hata yaptığını belirtmiş ancak bu hatalarından dolayı onu herhangi bir şekilde tekfir yoluna gitmemiştir.

Kaynaklar

A'veşt, Bekîr b. Saîd, *Ezvâu İslâmiyye Alâ'l- Meâlimi'l-İbâziyye*, Uman, trs.

Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.

Bağdadî, *el- Fark Beyne'l-Fırâk*, (nşr. Muhammed Zahid b. el- Hasan el- Kevserî), Kahire 1948.

Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi, Emeviler Abbasiler*, II. Baskı, Ankara 1983.

Câbir b. Zeyd, *Cevâbât Câbir b. Zeyd*. (Mürettip, Said b. Halef el-Harûsî, Uman 1992.

Câbir b. Zeyd, *Fıkhu Câbir b.Zeyd*, (Mürettip Yahya Bekûş) Beyrut trs.

Câbir b. Zeyd, *Resâil Cabir b. Zeyd*, Barûnî matbaası, trs.

Dercinî, *Kitâbu Tabakâti'l-Meşâih bi'l-Mağrib*, Beyrut 1974.

Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf, (1237-1332/1821-1914), *el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric*, Uman 1993.

Goldziher, *el-Akîde ve'ş-Şerîa*, (Ar. Çev. M. Y. Musa- A. Abdulhak- A. A. Abdulkadir), Kahire 1946.

Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, (trc. İ.Yiğit; S.Gümüş), İstanbul 1987.

Hârisiyye, Ziyâne b. Halfân, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Te'sisi'l-Fikri'l- İbâzî*, Uman, trs.

İbn Esîr, İzzüddin Ebu'l Hasanb.Alib.Muhammed b.Abdilkerim el Cezeri, *el-Kamil fi't-Tarih* (Çev. M. Keskin) İstanbul 1994.

İbn Kesîr, İmadüddin Ebu'l Fida İsmail b. Ömer (ölm.774/1372), *el-Bidaye ve'Nihaye*, I-XIV, Beyrut 1966- 1994.

İbnü'n- Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1997.

Kindî, *Beyanü'ş-Şer'*, Uman 1984.

Koçyiğit, Talat, "Mevzu Hadislerin Zuhuru", *AÜİFD*. XV, Ankara 1968.

Kuleynî, *el-Usul mine'l-Kâfi*, Tahran 1388.

Kummî, *Risaletu'l-İtikadâtî'l-İmamiyye*, (Çev. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978.

Kutlu, Sönmez, "Sâlîm b. Zekvan'ın "Sîre" Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi", *AÜİFD*, XXXV, Ankara 1996.

Mahrîmî, Zekerîyya b. Halife, *es- Sırâ'u'l- Ebedî*, Uman 2006.

Muhammed Salih Ekinci, *Ashab-ı Kiramın Etrafındaki Şüpheler*, Çev. A.Arslan, İstanbul 1996.

Nasır, Muhammed, *Menhecu'd- Da've İnde'l-İbâziyye*, Maskat 2002.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, Ankara 1993.

Raşîdî, Mübarek b. Abdullah b. Hâmid, *Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme*, Maskat 1992.

Ebu Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l Ümem Ve'l-Mülük*, thk, M. Ebu'l İbrahim.I-XI, Beyrut 1967.

Watt, Motgomery, *İslâm Düşüncesininin Teşekkülü*, (Çev., E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981.

Welhausen, Julius, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989.

Wellhausen, Julius, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.

Ya'kub b. Cafer. b.Vehb. b.Vazih, *Tarihu'l Ya'kubî*, Necef 1940.

The Epistle (Sirah) of Sâlim b. Dhakwan

Citation / ©- Ateş, O. (2009). The Epistle (Sirah) of Sâlim b. Dhakwan, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 9 (2), 97-112.

Abstract: *The Epistle (Sirah) of Sâlim b. Dhakwan is a significant work for Ibadis. It is also of an importance to be the first source of Ibadis which has come down to us. We try to understand the Ibadite perspective on the political events in the period of the third Caliph Othman (d.656) focusing the part related to the Caliph Othman.*

Keywords: *Epistle, Sirah, Sâlim b. Dhakwan, Ibadis.*